

‘Η οικογένεια στά ἀναγνωστικά του δημοτικού

Φ. Καραλάνου

Μιλώντας για την ελληνική οικογένεια είναι αδύνατο να δώσουμε μία μοναδική εικόνα της που νά περιλαμβάνει τό σύνολο των τύπων που συναντάμε: αγροτικές και αστικές οικογένειες, στερημένες και υλικά ακμάζουσες, διαλυμένες ή σταθερές κ.λ.π. Υπάρχει όμως ένα ιδανικό μοντέλο που διοχετεύεται από επίσημες πηγές. Σ' αυτό θά σταματήσω λοιπόν, δηλαδή σε κάτι που είναι και δέν είναι πραγματικότητα, παρ' όλο που παρουσιάζεται στο μικρό παιδί σαν πραγματικότητα και μάλιστα σαν *ἐπιθυμητή* πραγματικότητα. Πρόκειται για μερικά κείμενα που αναφέρονται στο ίδιο τό παιδί μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο, κείμενα διαλεγμένα από τά ἀναγνωστικά του δημοτικού, παλιά και νέα.

Τό σχολείο - δεύτερο κοινωνικό σύνολο που συναντά τό παιδί - του μιλά, ειδικότερα μέ τό μέσο του ἀναγνωστικού του, για τόν πρώτο περιγυρό του, δηλαδή για τό πάρε - δώσε μέ τά μέλη της οικογένειας, αλλά και για τίς μεταξύ τους σχέσεις και στάσεις.

Στά κείμενα που μέ τό μέσο των ἀναγνωστικών προσφέρονται καθημερινά στο παιδί, ο πατέρας κατέχει τήν πρώτη θέση σαν απόλυτος ἀρχηγός της οικογένειας και σαν τό άτομο από τό όποιο εξαρτάται ή υλική της ύπαρξη. Αύταρχικός και παντοδύναμος από τή μία μεριά "αλλά τρυφερός, στοργικός, συνεργάσιμος..." από τήν άλλη, είναι ή "δύναμη του σπιτιού" (Γ. 234). Αύτά τά ίδια χαρακτηριστικά, κάπως λιγότερο άδρά, συναντιούνται και στα νέα ἀναγνωστικά. Ο πατέρας είναι εκείνος που κατέχει τή "γνώση", που βρίσκει λύσεις για τό καθετί, εκείνος από τόν όποιο ή μητέρα ζητά, *ακόμα*, τήν άδεια για νά επισκεφθεί μία βιομηχανία στη Νάουσα.

Από τήν άλλη πλευρά ή ιδανική εικόνα της μητέρας "σηματίζεται καλειδοσκοπικά". Είναι ή εικόνα μιας γυναίκας "στοργικής αλλά ταπεινής, άφροισμένης και εργατικής", όπως σημειώνει ή Μ. Νύσεν στο βιβλίο της: "Η οικογένεια στα ἀναγνωστικά του δημοτικού" (Κέδρος 1980).

Ἐνῶς ὁ πατέρας θγαίνει ἔξω, ὁ κόσμος τῆς μητέρας εἶναι ὁ χώρος τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἄξονας γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο περιστρέφεται ἡ τροφή: προετοιμασία καὶ παροχή σὲ μιά κλίμακα ποῦ μπορεῖ εὐκόλα νά φθάσει στό *παρατάσιμα*. Δέν θά ἐπεκταθῶ σ' αὐτό τό σημεῖο ποῦ ἡ Α. Ποταμιάνου καὶ ἐγὼ μελετήσαμε σὲ μιά πρόσφατη ἐργασία ποῦ ἔχει γιὰ ἀφετηρία τῆ μελέτη ὅλων ὄσων ἐκφράζει ὁ Ἕλληνας μέ τό ρῆμα "τρώγω"⁽¹⁾

Ἀνάμεσα στοὺς γονιοὺς, (ὅπως ἀκούσαμε) τό παιδί κατέχει μιά θέση ποῦ ὁ ὄρος κεντρικὴ ἴσως εἶναι ἀνεπαρκῆς γιὰ νά τῆ χαρακτηρίσει. Τό παιδί συγκεντρώνει στοργή, φροντίδες, μεταφραζόμενες συχνά σὲ ὑπερ-προστασία, ἀλλὰ συγχρόνως τό θαθαίνουν οἱ προσδοκίες τῆς οἰκογένειας, καὶ κυρίως τοῦ πατέρα, γιὰ προκοπή καὶ ἐπιτυχία. Ἄν τοῦ δημιουργοῦν ἡ ὄχι ἐπιθετικότητα ἡ τουλαχιστον ἀμφιθυμία ποῦ θά μεταφερθοῦν ἀργότερα σὲ ἄλλα πεδία, π.χ. τῆς ἐργασίας, τῆς δικῆς του κατοπινῆς οἰκογένειας, ἀκόμα καὶ τοῦ πολιτικοῦ στίβου, ἄς μείνει ἓνα σημεῖο γιὰ τῆ συζήτησή μας.

Πῶς διαγράφονται στά ἀναγνωστικά οἱ διαπροσωπικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς; Εἶναι κοντά ὁ ἓνας στὸν ἄλλον ἢ ἀνάμεσά τους τηρεῖται μιά ἀπόσταση ποῦ χαρακτηρίζεται "ἀπὸ τὴν ἀκραία φτώχεια τῶν συναισθημάτων καὶ τὴν ἔλλειψη κάθε συγκινησιακῆς φόρτισης";

Θά σᾶς δώσω ἓνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, ἀπάντηση σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση. Πρόκειται γιὰ ἓνα γράμμα ποῦ στέλνει στὴ γυναίκα του ὁ πατέρας τοῦ Φάνη: γράμμα ἀπὸ τό ὁποῖο λείπει κάθε συγκινησιακὴ ἐκδήλωση.²

Ἄν δέν ὑπῆρχε ἡ κτητικὴ ἀντωνυμία "μας" στὴ φράση "πόσο θά χαρῶ νά μάθω πῶς τό παιδί μας, ὁ Φάνης, προσδεῦει στά μαθήματά του" δέν εἶναι βέβαιον πῶς θά γινόταν ἀντιληπτό ὅτι τό γράμμα αὐτό ἀπευθίνει ὁ σύ-ζυγος Νίκος στὴν σύ-ζυγο Ἄσημίνα.

Δέν μεταχειρίστηκα τυχαία τοὺς ὄρους σύ-ζυγος μιλώντας γιὰ τὰ δύο ἄτομα ποῦ ἀποτελοῦν τό ἀντρόγυνο Νίκος - Ἄσημίνα. Διάφορες προεκτάσεις εἶναι δυνατές γύρω ἀπὸ τίς σχέσεις ἀντρα - γυναίκα, ὅπως ἀκούγονται ἀνάμεσα στίς γραμμὲς τοῦ γράμματος καὶ κυρίως, γεννιέται ὁ συνειρωμός τοῦ κοινοῦ ζυγοῦ. Ἐλεγα παραπάνω πῶς ἡ ἀναφορά σὲ γιὸ τους εἶναι ἡ μοναδικὴ ἐνδειξη πῶς ἀποστολέας καὶ παραλήπτης σχηματίζουν ἓνα ζευγάρι. Ἰσως καὶ ἡ φράση: "πεθύμησα πολὺ νά σᾶς δῶ", τό "φίλησέ μου τό παιδί"; θά μπορούσε νά ἀνήκει σ' ἓνα φίλο ἢ κάποιον συγγενή.

Ὅπως θά ἦταν φυσικό ὁ ἕνος νά ὑπογράψει καὶ μέ τὰ δύο του ὀνόματα: βαφτιστικὸ καὶ ἐπίθετο.

Ἄς σκεφθοῦμε λίγο τί μπορούμε νά συμπεράνουμε ἀπὸ ἓνα τέτοιο γράμμα. Κάτω ἀπὸ μιά ψυχαναλυτικὴ ὀπτική θά μπορούσε νά λεχθεῖ ὅτι ἐδῶ - καὶ ἄσχετα μέ τὴν ὑπογραφή Νίκος Αὐγέρης - *τονίζεται* αὐτό ποῦ ὁ Lacan ἀποκαλεῖ τό ὄνομα τοῦ Πατέρα σάν σημαῖνον τῆς ἐξουσίας του στό οἰκογενειακὸ πλαίσιο. Ὅσοτόσο ἡ λακανικὴ τοποθέτηση θεωρεῖ βασικὴ τὴν ἐπιθυμία τῆς Μητέρας γιὰ τὸν Πατέρα μέσα σ' αὐτὴ τῆ διαδικασία ὅπου ὁ τελευταῖος προωθεῖ τὸν ἠθικό ἄξονα σάν φορέας καὶ ρυθμιστῆς του (Ecpis, 1953, σ. 579). Ὅταν ἡ σχέση Πατέρα - Μητέρας ἀποσωπαῖται ἢ ἐμφανίζεται ὀρηχὴ - καὶ τέτοια τὴν παρουσιάζουν ὡς τώρα τὰ ἀναγνωστικά τοῦ δημοτικοῦ - σίγουρα τό παιδί δέν ἀντλεῖ ἀσφάλεια ἀπὸ μιά τέτοια εἰκόνα.

Ὅμως καὶ ἄλλες εἰκόνες κατακλύζουν τό παιδί. Ἄς μὴν

ἔσχνάμε αὐτές ποῦ προσφέρονται ἀπὸ τὴν τηλεόραση καὶ τὰ mass media, χαμηλῆς ποιότητας συχνά. Ὑπάρχουν ἀκόμα καὶ οἱ ἄμεσες ἐμπειρίες του. Ἔτσι ἡ ἀντίφαση τῶν προτύπων καὶ αὐτὰ ποῦ τό παιδί ζεῖ, εἶναι πιθανὸ νά τό ὀδηγήσουν σὲ συγκρούσεις ἢ καὶ σὲ ἀναστολές.

Τὰ καινούρια ἀναγνωστικά προτείνουν στό παιδί μίαν ἄλλη ἰδανικὴ εἰκόνα τῶν συναλλαγῶν πατέρα-μητέρας ἀπὸ αὐτὴν ποῦ διαφαίνεται στό γράμμα τοῦ Νίκου Αὐγέρη.

Οἰκειότητα λοιπὸν ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς. Ὑπάρχει ὁμως καὶ κάτι ἄλλο. Ἡ μητέρα τοῦ Φώτη εἶναι ἔγκυος καὶ ὁ Φώτης παρακολουθεῖ τὴν ἐγκυμοσύνη τῆς "βάζοντας τ' αὐτὴ του στὴν κοιλιά τῆς καὶ πάλι μέ τό χέρι στὴν κοιλιά τῆς νοιώθει τό μωρό νά κλωτσάει σάν κνηγὸς ποδοσφαιρικῆς ὀμάδας... ἢ κοῖνια ποῦ κοιμόταν μέχρι τώρα, ἢ μήτρα τῆς μητέρας δέν τό χωραεῖ πιά...". Ὅπως βλέπετε τό φράγμα τῆς σιωπῆς γύρω ἀπὸ τὴν ἐγκυμοσύνη καὶ τῆ γέννα ἔσπασε. Τό ἀδελφάκι ποῦ γεννιέται παρουσιάζεται πιά σάν ἀποτέλεσμα μιᾶς κάποιας σχέσης ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς. Νομίζω ὅτι τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὰ καινούρια ἀναγνωστικά δείχνουν μιά σχέση ἄλλου τύπου ἀνάμεσα στά μέλη τῆς οἰκογένειας. Ἡ ἐπιθυμία βρῖσκει κάποια θέση σάν συνδετικὸς κρίκος ἀνάμεσα στό ἀντρόγυνο, αὐτὴ ποῦ τῆς ἀποδίδει ὁ Lacan στό δεύτερο σκέλος τοῦ ὀρισμοῦ του γιὰ τό ὄνομα τοῦ Πατέρα. Ἔτσι θά ἔλεγα ὅτι αὐτὴ ἡ καινούρια εἰκόνα εἶναι πῶς πρόσφορη γιὰ νά συμφιλώσῃ τό παιδί μέ τὴν ἀγάπη ἀνάμεσα στό ζευγάρι ἀπὸ ὅτι ἦταν ἡ παλιά, ποῦ εἶδαμε ὅτι θά μπορούσε νά ἐπιδράσει στό παιδί ἀρνητικά.

Δέν θά ἐπεκταθῶ πάνω στίς διαπροσωπικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στά ἀδελφία καθὼς καὶ στίς σχέσεις παιδιῶν - παποῦδων. Εἶναι στενές καὶ ἐμπνέονται καὶ αὐτές ἀπὸ τό γενικὸ πνεῦμα ποῦ κυριαρχεῖ ὅταν ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὴν κλασικὴ ἑλληνικὴ οἰκογένεια ὅπως τὴν ὀραματίζεται καὶ τῆ θέλει ἡ πολιτεία.

Στὴ συνέχεια θά ἤθελα νά διατυπώσω δύο παρατηρήσεις σχετικὲς μέ τό σύνολο τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ.

Ἡ πρώτη ἀφορᾶ στὴ μετάδοση *πατρο-παράδοτων πολιτισμικῶν ἀξιών καὶ ἰδανικῶν* γύρω ἀπὸ τίς σχέσεις τῶν ἀτόμων ποῦ ἀποτελοῦν τὴν οἰκογένεια. Ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ὑποταγὴ πρὸς τοὺς ἐνήλικες καταλαμβάνουν καιρία θέση μεταξύ τῶν παραδεδεγμένων αὐτῶν ἀξιών. Πρόκειται γιὰ μιά acculturation τοῦ παιδιοῦ (ζητῶ συγγνώμη γιὰ τὸν γαλλικὸ ὄρο). Μιά τέτοια διαδικασία δέν παίρνει καθόλου ὑπόψη τό "ἐγὼ" τοῦ παιδιοῦ ποῦ θά ἔπρεπε βαθμαῖα νά σχηματίζει ἓναν προσωπικὸ πίνακα ἀξιών, ἀνάλογα μέ τίς δυνάμεις - συναισθηματικὲς καὶ νοητικὲς - τῆς ἡλικίας ποῦ διανύει. Τὰ μηνύματα πλαισιώνουν καθιερωμένους καὶ ἀμετακίνητους, γιὰ τοὺς συγγραφεῖς, θεσμούς.

Ὅ,τι βρῖσκουν τὰ παιδιά στά ἀναγνωστικά τους ἀπευθίνεται ἀποκλειστικά στό τμήμα τῆς προσωπικότητάς τους ποῦ στὴν ψυχανάλυση ἀποκαλοῦμε "ὑπερ-ἐγὼ", πράγμα ποῦ δυνατόν νά ὀδηγήσῃ ἂν ὄχι ὅλα τὰ παιδιά, ἀλλὰ ἀσφαλῶς μερικά, στὴν ὀργάνωση ἑνὸς εἶδους "ψευτικὸν ἑαυτοῦ" (false - self) τέτοιου ἀκριδῶς ποῦ νά ἐπικροτεῖται ἀπὸ τοὺς ἐνήλικες.

1. Βλ. *Psychanalyse et culture grecque* Paris, Les Belles Lettres, 1980, p p 53-100

2. Βλ. Μ. Νίλσον, *μν ἔργ.* σ 89

3. Βλ. Μ. Νίλσον, *μν ἔργ.* σ. 147

4. *Encyclopedie Française*, t. 8, 42 p. 8, Paris 1938

Η δεύτερη παρατήρησή μου αφορά τον διάχρτο πατερναλισμό που περιέχουν όλα τα κείμενα του δημοτικού στο διαλεκτικό σχήμα της ζήτησης και της προσφοράς. Αναδύεται από την άπεικόνιση των ιδανικών σχέσεων γονιών - παιδιών, παιδιών με παιδιά, αγοριών με κορίτσια (έδω με τη μορφή της συγκατα-
*ή*σσης) καθώς και παιδιών με τη γενιά των παπουδων.

Τόν όρο πατερναλισμό μεταχειρίζεται ο Lacan αναφερόμενος μιά πρώτη φορά σε "φεουδαρχικούς και κερδοσκοπικούς πατερναλισμούς"⁴ και μιά δεύτερη μιλώντας για τις ρίζες της εύρωπαικής κουλτούρας που είναι συνδεδεμένη με ό,τι μπορεί να όνομαστέι ή περιπέτεια της πατερναλιστικής οικογένειας". Νά βλέπει άραγε ο Lacan την οικογένεια σαν μιά από τις επιχειρήσεις που λειτουργούν στον πολιτισμό μας και όπου μόνο ο πατέρας - αφέντης δικαιούται να έχει τό λόγο; Από την άλλη μεριά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ζήτηση από τα παιδιά και η προσφορά από τους γονείς παρουσιάζει διακυμάνσεις. Κάποτε προσφέρονται από τους γονείς περισσότερα αγαθά από τα ζητούμενα (καταπιεστική συχνά υπερπροστασία) και κάποτε λιγότερα, γεγονός που μπορεί να προκαλέσει στο παιδί μιά δλόκληρη γκάμα άποστερήσεων.

Βρισκόμαστε έτσι αντιμέτωποι με τό παρακάτω ερώτημα: ποιά είναι ή πραγματικότητα της οικογένειας από την όποια ξεκινά τό παιδί, πραγματικότητα χωροχρονική που υποπίπτει στην αντίληψή του, όπως έξάλλου και οι προτάσεις του σχολείου.

Αν γίνεται στα παιδιά του δημοτικού ένα είδος κατήχησης, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ξετυλίγεται, μέσα από τα αναγνωστικά, σε ένα τοπίο ειδυλλιακό. Εικόνα λοιπόν από την μιά, μιάς οικογένειας διωμένης από τό παιδί στο σπίτι, εικόνα, από την άλλη μιάς ιδανικής οικογένειας, τυπωμένης στο χαρτί, που τό σχολείο την σφυροκοπά άδιάκοπα στο μυαλό του. Περιττό να λεχθεί ότι οι δύο εικόνες συχνά δεν συμπίπτουν. Προκύπτει τότε μιά συγκρουσιακή κατάσταση για τό παιδί, ή όσα διαβάζει του δημιουργούν άδιαφορία και βαρεμάρα.

Τό παιδί όμως, σε κάποια στιγμή θά έχει, νομίζω, να άκολουθήσει κάποιο όραμα για να φθάσει κάποιον άλλου. Τά βιώματα της οικογένειας και ειδικά τις σχέσεις των γονιών του, τό παιδί τά έσωτερικεύει σαν πολυποικίλα στιγμιότυπα. Τά στιγμιότυπα αυτά φέρουν τη σφραγίδα της κοινωνικής προέλευσης των γονιών, αλλά άποτυλώνουν και τον συναισθηματικό χαρακτήρα στις μεταξύ τους σχέσεις. Τρίτο σκέλος του τριγώνου, τό παιδί είναι σε άμεση έξάρτηση από αυτή τη σχέση. Στα συμφραζόμενά της θά πραγματοποιηθούν οι ταυτίσεις του με τά γονεικά πρότυπα καθώς και το πρώτο ιδεώδες του "εγώ". Έκείνο λοιπόν που έχουμε να σκεφθούμε - και έλπίζω να συζητήσουμε - είναι αν θά αφήσουν ίχνη άνεξίτηλα πάνω του οι πρώτες αυτές ταυτίσεις, οι πρώτοι σχηματισμοί του ιδεώδους του εγώ. Αν επίσης θά διατηρηθούν ή όχι οι acculturation και ο πατερναλισμός που πρότεινε πιεστικά τό σχολείο.

Με μιά λέξη αν θά συμπεριφερθεί τό παιδί ανάλογα με όσα του προσφέρθηκαν, όταν βρεθεί στο χώρο άλλων ομάδων.

Σε μιά άλλη σειρά ιδεών προκύπτει ένα άλλο ερώτημα που σχετίζεται με την επιλογή της ομάδας στην όποια θά ένταχθεί πολύ αργότερα τό παιδί. Τό να άποκασίσουμε αν είναι καθορισμένη από τις οικογενειακές προδιαγραφές, γονεικές και άλλες, ή ομάδα μιάς μελλοντικής έκλογής του άτομου, παρουσιάζεται

ζεται σαν ένα πολύ λεπτό σημείο. Γιατί είναι σαν να μάς τίθεται τό ερώτημα: θά καταλήξει ο έφηρος ή ο ένηλικος σε μιά οικογένεια της έλευθερης έκλογής του ή σε μιάν άλλη, που θά του χρησιμεύσει σαν άλλοθι; Μ' άλλα λόγια, θά είναι ή επιλογή του μιά άνεξάρτητη, ως ένα σημείο, κατάληξη ή θά κατοπτροίξει τάσεις φυγής, μηχανισμού άμυνας από τους συνθηθέστερους;

Νομίζω ότι σημαντικό ρόλο θά παίξει έδω ή πορεία του άτόμου σε σχέση με τους μηχανισμούς άμυνας που θά διαθέσει. Αλλά οι άμυνες, πέραν ενός "συν" ή ενός "πλήν" με τά όποια προικοδοτείται τό παιδί από πολύ νωρίς, δεν μορφοποιούνται και μέσα σε μιά διαδρομή; Τό θέμα είναι λοιπόν πώς, ξεκινώντας από την έλληνική του οικογένεια, θά τοποθετηθεί ο καθένας μας άπέναντι στους άλλους που συγκροτούν ομάδα ή ομάδες. Μ' άλλα λόγια ως ποίο σημείο θά κατακτήσει, κατά τό διάστημα της πορείας του, έναν ικανό βαθμό άυτογνωσίας ή, αν προτιμάτε, συνειδητοποίησης των προδιαγραφών που του έλαχαν. Ο δρόμος είναι μακρός και συχνά δύσκολος.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

Μηνιαία επίθεώρηση των έλληνικών και ξένων οικονομικών και πολιτικών εξέλιξεων.

Διευθυντής: Ευάγγελος Άνδρουλιδάκης

Με τό επίλεκτο έπιτελείο της, ή Οικονομική Πορεία έξασφαλίζει στους άναγνώστες της τη δυνατότητα να έχουν σαφή σφαιρική εικόνα των έλληνικών και διεθνών οικονομικοπολιτικών εξέλιξεων και, έπομένως, να είναι σε θέση ν' άξιολογούν την καθημερινή είδησεολογία.